

A felszólító módú igealakok közötti választás mai magyar drámákban – történeti háttérrel

HORVÁTH LÁSZLÓ

Budapest

1. A magyar igék felszólító módját használva az egyes szám 2. személyében az általános ragozásban *várj* : *várjál*, a határozottban pedig *várd* : *várjad* típusú alakpárok tagjai közül lehet választani. Ez a kettősség az általános ragozás sajátos, ikes fajtájában is fennáll (pl. *lakj* : *lakjál*), csakhogy ott az iktelen igék történetével ellentétben eredetileg a hosszú forma a paradigma jellemző tagja, a rövidnek az alkalmazása az iktelen igék analógiájára terjedt el.

Több mint tíz évvel ezelőtt kezdtem el a rövidebb és hosszabb alakok közötti választásnak és történetének a kutatását. Módszerem: drámakorpuszokon alapuló szinkrón metszetek készítése és diakrón összevetése. Eddig öt ilyen metszet készült el az 1760-as évektől az 1980-asokig. A mostani, hatodik állomáson mai magyar drámák vallomásával egészítem ki a vizsgálatort. Korábban is, most is azért fordultam éppen ehhez a műnemhez, mert viszonylag közel áll a beszélt nyelvhez, dialógusokra épül, így jóval nagyobb esély van benne a felszólító módú alakok felbukkanására, mint a lírában vagy az epikában.

A formák közötti választást egyfelől az ige morfológiai tulajdonságai befolyásolhatják, másfelől a funkció jellege lehet rá hatással. – Morfológiai jellemző a fővégződése (típusa), valamint a ragozásfajta. Mivel a vizsgálatosorba tartozó korábbi előadásaimban és írásaimban az idő, illetőleg a terjedelem szűkössége miatt a tövekkkel csupán érintőlegesen vagy még úgy sem foglalkoztam, hasonló okból most is a ragozásfajtákra összpontosítok. – A funkció jellegén pedig elsősorban a felszólítás enyhébb vagy erőteljesebb voltát értem: kérésfélét és parancsfélét különböztetek meg. Van egy harmadik típus is: a bizonyos mellékmondatokra jellemző kötőmódi használat; ezt a főmondatbeli szemantikai jegy, kulcsszó hívja életre (részletesebben l. Kugler 2000: 107). A kérésfélék és a parancsfélék megkülönböztetése természetesen nem lehet mentes a szubjektivitástól. Elkülönítésükben meghatározó szerep jut a kontextusnak: sokszor az igealak önmagában nem árulja el, hogy kérésfélének vagy parancsfélének a képviselője-e; ennek a mérlegeléséhez a szűkebb és tágabb szövegkörnyezetnek, valamint a beszédpartnerek közötti viszonyoknak az ismeretére is szükség van.

2. A mai drámák korpuszát a korábbi vizsgálatok elveihez igazodva állítottam össze. A szövegmintát most is nyolc dráma alkotja; mindegyik a Színház című folyóirat mellékleteként jelent meg 2009-ben, illetőleg 2010-ben. (A listát I. a tanulmány végén.) Prózában írt művekről van szó; teljes terjedelmükben feldolgoztam őket, beleértve a versbetéteket, valamint a mások irodalmi alkotásaiból beemelt idézeteket is. A statisztikai táblázatban és a példák közlésekor a darabokra szerzőjük nevével utalok. Ezt követően az idézetek forrásjelzésében a folyóiratbeli lapszám áll.

A drámakorpusz vallomásának bemutatása előtt szükség van annak a tisztázására, hogy (a korábbi elemzéseimnek is megfelelően) miféle adatokat zártam ki a statisztikai vizsgálatból. – A *gyere* felszólító igealakot (pl. Almássy 3) azért hagytam ki, mert nem illeszkedik a szokásos alakpárok rendszerébe. – Szintén kimaradtak a vezényszavak, valamint bizonyos frazeológiai egységek elemei: „*Áállj!*” (Bolgár 14); „*Osztály, vigyázz!*” (Bolgár 13); – „*írd és mondd*” ’szó szerint, pontosan így’ (Bán 2); „*Isten ments*” (Kiss 2). – Ugyanígy járt az általános alanyú, mondatszóba hajló *nézd* ’nézzenek oda, nicsak’: „*Na, nézd* csak, a Kardos, az emberszabású Idegen Szavak Szótára!” (Bán 10), továbbá a figyelemfelhívó *figyi* mondatszó: „*Figyi*, írtam egy darabot” (Almássy 11). – Némi tépelődés után írásmódjától függetlenül ugyanerre a sorsra juttattam azt a nyelvi elemet, amely éppen írásmódjának változatosságával is mutatja az átmenetet az igealakból a szitkozódásként használt mondatszóba, illetőleg a társalgás-szervező partikulába: „*A rohadt életbe, baszd meg*” (Almássy 3); „*De nem a tízkilós, hanem a huszonöt kilós [zsák], baszdmeg*” (Németh 4); „*Én, bazdmeg*, tényleg teljesen őszintén és lehetőleg legjobb...” (Bán 5); „*Az a fogság, bazmeg*, amibe’ én voltam a Gyorskocsi utcában” (Maros 14).

Bevettem viszont a feldolgozandó anyagba a szó szerinti jelentésükből valamennyit veszítő, elsősorban a beszédpartnerrel való kapcsolatot szolgáló *figyelj*-, *képzeld*-féle igealakokat: „*Figyelj*, a holnapi próbát inkább kihagynám” (Almássy 15); „*képzeld*, a múltkor bejön az Éva [...]” (Bán 18). Ez a döntés a gyakoriságot tekintve feltétlenül kedvezett a rövid formáknak.

A szűrés után megállapíthattam, hogy a drámakorpusz 1232 adatot szolgáltat a statisztikai vizsgálatához, összesen 425 igeének, az igeekötők okozta különbségektől eltekintve pedig 302 igeének a képviselőiben.

A szinkrón és diakrón statisztikai elemzésekben az arányok értékeléséhez valószínűségi számítási próbát végeztem; a különbségeket a véletlennek 5%-nál kisebb esélyt hagyva tekintettem szignifikánsnak.

Előbb a ragozásfajta szerinti, majd a funkciók szerinti statisztikát ismertetem, természetesen mindkettőhöz példákat kapcsolva. A szinkrón metszet összképe mellett szólok az egyes szerzők nyelvhasználatának különbségeiről is. Mind a ragozásfajtaikkal, mind a funkciókkal kapcsolatos arányokat és megfigyeléseket beillesztem abba a diakrón képbe, amely az előző felmeréseim alapján kirajzolódott.

3. A ragozásfajták és a szerzők szerinti bontásban az 1. táblázat mutatja be a mai drámakorpuszból nyert számadatokat és arányokat.

Szerzők (és adatszám)	Általános ragozás						Határozott ragozás	
	iktelen		ikes		együtt		rövid	hosszú
	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú		
Almássy (159)	62	7	19	6	81	13	63	2
%	89,9	10,1	76,0	24,0	86,2	13,8	96,9	3,1
Bán (110)	41	9	11	3	52	12	46	–
%	82,0	18,0	78,6	21,4	81,3	18,8	100,0	–
Bolgár (131)	56	4	2	4	58	8	64	1
%	93,3	6,7	33,3	66,7	87,9	12,1	98,5	1,5
Kiss (51)	26	6	3	1	29	7	12	3
%	81,3	18,8	75,0	25,0	80,6	19,4	80,0	20,0
Maros (224)	52	47	16	9	68	56	88	12
%	52,5	47,5	64,0	36,0	54,8	45,2	88,0	12,0
Németh (329)	105	57	19	19	124	76	110	19
%	64,8	35,2	50,0	50,0	62,0	38,0	85,3	14,7
Pozsgai (41)	14	–	3	–	17	–	24	–
%	100,0	–	100,0	–	100,0	–	100,0	–
Sultz (187)	74	33	8	11	82	44	55	6
%	69,2	30,8	42,1	57,9	65,1	34,9	90,2	9,8
Összesen (1232)	430	163	81	53	511	216	462	43
%	72,5	27,5	60,4	39,6	70,3	29,7	91,5	8,5

1. táblázat. A XXI. századi szinkrón metszet a szerzők és a ragozásfajták szerint

Az 1232 adatból 727 (59,0%) tartozik az általános, 505 (41,0%) a határozott ragozáshoz. Az általános ragozáson belül 593 (81,6%) reprezentálja az iktelenek csoportját, 134 (18,4%) az ikesekét.

Az összeredményt tekintve a rövid formák mindegyik ragozásfajtában többségben vannak. Mind a többséget, mind a kisebbséget képviselő példák közül típusonként hármhat-hármhat idézek: **Általános** ragozás: – Iktelen rövid: „*Könyörülj rajtam, macskák királya!*” (Almássy 16); „*Adj egy kulcsot, mielőtt beadod a kulcsot*” (Bán 16); „*vígy engem Pestre*” (Pozsgai 4). – Iktelen hosszú: „*Ne kínozzál má*” (Németh 3); „*Akadjál te le róla*” (Németh 17); „*Sasoljál!*” (Sultz 8). – Ikes rövid: „*Mássz a pofájukba!*” (Bán 18); „*Aludj jól*” (Kiss 12); „*Törődj a magad dolgával*” (Németh 5). – Ikes hosszú:

„Az anyáddal *játsszál*, köcsög!” (Almássy 3); „Legközelebb ne nyitás előtt öt perccel *essél be*” (Kiss 2); „*Igyál* egy pálinkát” (Maros 12). **Határozott** ragozás: – Rövid: „*Add* azt az okos költői homlokodat” (Bán 9); „*Csináld meg szépen a vacsit*” (Bolgár 1); „*És vidd* csak magaddal azt a ribanc feleségemet!” (Sultz 4). – Hosszú: „Na gyerünk, ki vele, *mondjad* csak!” (Bolgár 18); „*Hagyjad* már!” (Maros 7); „*Védjed* a vezéredet” (Németh 3).

Az általános ragozásban szignifikánsan nagyobb (30%-nyi) a hosszú formák részesedése, mint a határozottban. Az általános ragozáson belül pedig ebben az irányban az ikes igék javára mutatkozik számottevő különbség.

Az összeredménnyel ellentétben Sultz Sándor, valamint Bolgár György darabjában az ikes igéket tekintve a hosszú alakok vannak többségben; igaz, az utóbbi szerzőnél ez főleg Az ember tragédiájából átemelt idézeteknek köszönhető: – Sultznál: „Helyes, csak *röstelkedjél!*” (5), „Gubacs, tényleg *kopjál le!*” (8), „Te *takarodjál* innen!” (12); – Bolgárnál (Madách!): „*Emelkedjél, Ádám*”, „Te Lucifer meg, [...] *működjél* tovább”, „Mondottam ember: küzdj és bízva *bízzál!*” (10).

Bár az iktelen igék csoportjában szerzőnként is mindenütt a rövid formák vannak többségben, feltűnő, hogy Maros Andrásnál a hosszú alakok részesedése megközelíti az 50%-ot, Németh Ákosnál és Sultz Sándornál pedig meghaladja a 30%-ot. Gyakoriságukat néhol jelentősen növeli egy-egy hosszú igealak sokszoros ismétlése. Két jellegzetes példa: Maros drámájában egyetlen jeleneten belül 8-szor hangzik el a sürgető *menjél* (Maros 15–16), míg Némethnél egy autistának adott szájbarágó utasításban 12-szer a *szóljál* (Németh 7–8).

A határozott ragozásban a hosszú formák felbukkanása a szerzők többségénél szórványos. Kiss Judit Ágnes művében ugyan 20%-nyi a képviselőjük, de ez talán csak az adatok csekély számának köszönhető.

Az egyes szerzők nyelvhasználatát tekintve megjegyzésre érdemes még az is, hogy Pozsgai Zsoltnál minden ragozástípusban csakis rövid formákat találunk, és a határozott ragozásban Bán Zoltán Andrásnál sincs hosszú alak.

4. Az 1. táblázat tükrözte arányokat a 2. táblázattal és a korábbi eredmények rövid összefoglalásával illeszttem be a **diakrón** képbe. (Részletesebben I. Horváth 1998, 2001, 2006, 2009, 2011; a történeti előzményekhez vö. még E. Abaffy 1992: 205–210, 217, 221–222 és Szathmári 1968: 422, 424).

Az általános ragozás iktelen igéit tekintve nincs jelentős különbség a XVIII. századi minorita iskoladrámák korpusza, az 1840-es évekbeli szövegminta és az 1870-es évek metszete között: hosszú formák csak kivételesen vagy még úgy sem jelentkeztek bennük. A XX. század elejére számottevően megnőtt a képviselőjük, de még mindig csak 5%-nyi volt. A XX. század folyamán erős eltolódás ment végbe a javukra: részesedésük megközelítette a 20%-ot. A jelenben pedig újabb szignifikáns gyarapo-

dásuknak lehetünk tanúi. – Igaz, a mostani reprezentáltságuk mértéke csalóka is lehet, hiszen éppen azok a szerzők kedvelik a legjobban őket, akik a korpusz állományából összességében a legtöbb adattal veszik ki a részüket. A tendencia meglétét, a hosszú alakok térhódítását azonban aligha lehet kétségbe vonni.

Az ikes ragozást tekintve a XVIII. századi minorita iskoladrámákban 20% feletti volt a rövid formák képviselete. Ehhez képest az 1840-es évek korpusza nagyon erős visszarendeződésről tanúskodik az eredetibb, hosszú alakok javára. Később azonban új erőre kapott a rövidülési tendencia: az 1870-es évek szövegmintájában az idevágó adatoknak már a harmada rövid. A XX. század elejére pedig átbillent a mérleg, sőt gyökeres fordulat történt: a rövid alakok 60% feletti részesedéssel átvették az uralmat. Az 1980-as évek korpusza további szignifikáns eltolódást mutat a javukra. Az azóta eltelt évtizedekben azonban a XXI. századi korpusz tanúsága szerint ez a tendencia nem folytatódott, sőt 40%-os képviselethez jutottak a hosszú formák, így ebben a tekintetben nagyjából a száz évvel ezelőtti arány állt vissza.

Az általános ragozás adatait együttesen nézve a XVIII. századi és az 1840-es évekből való drámakorpusz között nincs lényeges eltérés. Az 1870-es évekre viszont jelentős eltolódás ment végbe a rövid formák javára. Ehhez képest viszont a XX. század elején nincs számottevő különbség. Az 1980-as évekre azonban a hosszú alakok szaporodtak meg szignifikáns mértékben. Mindez azt igazolja, hogy az ikes igéket érintő fordulat megelőzte és indukálta a hosszú alakok térhódítását az iktelen igék körében, a XX. században viszont már az utóbbi tendencia vált fontosabbá. – Mivel az 1980-as évekéhez viszonyítva a mostani drámakorpuszban az általános ragozás mindkét típusában szignifikáns a hosszú formák megszorodása, nem csoda, hogy ez az általános ragozás egészére is érvényes.

A határozott ragozást tekintve a XVIII. századi minorita drámákban 16%-os volt a hosszú alakok képviselete. Az 1840-es évekre óriási visszaesés történt: csak egészen kivételesen bukkantak fel. Az 1870-es évekre ehhez képest jelentősen megszorodtak, a XX. század elejének korpusza pedig további szignifikáns gyarodásukat tanúsítja. Az 1980-as évek korpusza viszont nem mutatja újabb lényeges változásnak a jelét. A XXI. századi sem, bár az előző metszethez képest majdnem szignifikáns mértékű benne a hosszú formák térhódítása.

Időszak	Általános ragozás						Határozott ragozás	
	iktelen		ikes		együtt		rövid	hosszú
	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú		
XVIII. század	409	3	16	56	425	59	446	86
%	99,3	0,7	22,2	77,8	87,8	12,2	83,8	16,2
1840-es évek	612	1	5	88	617	89	481	2
%	99,8	0,2	5,4	94,6	87,4	12,6	99,6	0,4
1870-es évek	521	–	20	39	541	39	366	9
%	100,0	–	33,9	66,1	93,3	6,7	97,6	2,4
XX. század eleje	549	28	48	30	597	58	372	26
%	95,1	4,9	61,5	38,5	91,1	8,9	93,5	6,5
1980-as évek	308	73	99	33	407	106	290	16
%	80,8	19,2	75,0	25,0	79,3	20,7	94,8	5,2
XXI. század	430	163	81	53	511	216	462	43
%	72,5	27,5	60,4	39,6	70,3	29,7	91,5	8,5

2. táblázat. Diakrón morfológiai egybevetés

5. A XXI. századi drámakorpusznak a **funkciók** szerinti statisztikáját a 3. táblázat mutatja be.

Funkció	Általános ragozás						Határozott ragozás	
	iktelen		ikes		együtt		rövid	hosszú
	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú		
Kérésféle	195	54	50	17	245	71	216	13
%	78,3	21,7	74,6	25,4	77,5	22,5	94,3	5,7
Parancsféle	218	99	27	34	245	133	221	27
%	68,8	31,2	44,3	55,7	64,8	35,2	89,1	10,9
Kötömódi	17	10	4	2	21	12	25	3
%	63,0	37,0	66,7	33,3	63,6	36,4	89,3	10,7
Összesen	430	163	81	53	511	216	462	43
%	72,5	27,5	60,4	39,6	70,3	29,7	91,5	8,5

3. táblázat. A XXI. századi szinkrón metszet a funkciók szerint

Az általános ragozásban a kérsféléknek 316 (43,5%), a parancsféléknek 378 (52,0%), a kötömódi használatnak pedig 33 (4,5%) adata van. A határozott

ragozás adatsora: 229 (45,3%), 248 (49,1%), 28 (5,5%).

A kérésfélék és a parancsfélék szemléltetésére minden ragozásfajtából egy-egy rövid és hosszú alakot idézek. **Kérésféle:** – Iktelen rövid: „Amúgy *nyalj bele* a padlizsánba” (Bán 9). – Iktelen hosszú: „*Bocsássál meg* nekem, Bandi bácsi” (Németh 3). – Ikes rövid: „Ne *haragudj*, harci oroszlánom” (Bán 10). – Ikes hosszú: „*Egyél céklát*” (Bán 11). – Határozott rövid: „Ne *húzd fel* magad, Zsiga” (Pozsgai 7). – Határozott hosszú: „*Mondjad*, kisbogár” (Kiss 10). **Parancsféle:** – Iktelen rövid: „*Indíts* a szobádba tanulni!” (Almássy 9). – Iktelen hosszú: „*Hagyjál* már ezekkel a hülye sorozatokkal” (Kiss 7). – Ikes rövid: „ne *szarakodj* most az öltözéssel” (Almássy 13). – Ikes hosszú: „*Takarodjál*, te hazug szemét!” (Maros 7). – Határozott rövid: „*Mutasd* az ellenőrzödet, fiam!” (Bolgár 4). – Határozott hosszú: „*Mondjad* már!” (Almássy 7).

A **kötömódi** formákból az előforduló mondattípusok reprezentálására is törekedve több példát mutatok be: – Iktelen rövid: „Nekem nem kell, hogy te is mindent számon *kérj* rajtam!” (Kiss 11); „neked diktálom magamban, hogy mit *írj*” (Bolgár 13); „Nem akarom, hogy itt *légy!*” (Sultz 12); „Ha azért jöttél, hogy bocsánatot *kérj*” (Maros 11); „Hogy jössz te ahhoz, hogy ne *tárgyalj?*” (Bolgár 11). – Iktelen hosszú: „a lényeg, hogy te mindig *figyeljél!*” (Németh 11); „Ő is meg a szülei is azt akarták, hogy te *legyél* a magánedzője” (Maros 19); „Nem azért csináltattuk a fürdőszobát, hogy te abba *büdösítsél*, Nyanya!” (Sultz 11); „Ez még nem ok arra, hogy ekkorát *basszál* a fejemre” (Bolgár 13). – Ikes rövid: „Aztán nem akarom, hogy *balhézz* velem” (Németh 3); „Azért jöttem, hogy ne *haragudj!*” (Németh 5); „Itt a lehetőség, hogy *kiemelkedj* ebből a langymeleg lábvízből” (Maros 17). – Ikes hosszú: „Nem bírod ki, hogy ne *mondjad?* Hogy ne *okoskodjál?*” (Maros 19). – Határozott rövid: „Nem engedem, hogy az utcára *zavard* őket” (Sultz 19); „csak minden baromságot *kitalálsz*, hogy *húzd* az időt” (Bolgár 2). – Határozott hosszú: „Egy fiú meg nem ér annyit, hogy az állásodat *elveszítsed* miatta” (Kiss 8); „És azért jöttél ide, hogy ezt *elmondjad?*” (Sultz 10).

Nem soroltam a kötömódi formák közé a függő idézetekben (vagy annak is felfogható tagmondatokban) szereplő igealakokat: „Én szóltam, hogy *vigyázz* ezzel a besúgó-témával” (Bán 18; kérésféle); „Ezerszer megmondtam már neked, kicsi lányom, hogy ne *bőgessd* a rádiót!” (Almássy 9; parancsféle). – Nemeszser határeset a *kér* ige környezetében megjelenő felszólító módú igealak. Ha a *kér* magát a beszédettet képviseli, illetőleg állítja előtérbe, és főmondati státusa is vitatható, akkor a felszólító alaknak az osztályozásban nem kötömódi, hanem kérésfunkciót tulajdonítottam: „Kérlek, ne *sírj*...” (Almássy 4). Ha viszont a *kér* az akaratkifejezés igéjeként hívja elő a felszólító módot, akkor az utóbbi igealak funkcióját kötömódinak ítéltam: „Kértelek már, hogy *kopjál le?*” (Sultz 8).

A funkciómegoszlás az általános ragozás egészében, illetőleg a határozott

ragozásban három-három párosításban vizsgálható. Mindkét ragozásban szignifikáns eltérést találunk a kérésfélék és a parancsfélék csoportja között: a hosszú alakok számottevően nagyobb arányban jelennek meg a parancsfélék körében, mint a kérésfélék képviselőiben. A kötőmódban mért arányok viszont egyik ragozásban sem különböznek lényegesen sem a kérésfélékkel, sem a parancsfélékkel kapcsolatosaktól. A hat párból tehát kettőben mérhető szignifikáns eltérés.

A szerzők egyéni nyelvhasználatát illetően egyrészt az érdemel kiemelését, hogy Maros András mindkét ragozásban, Németh Ákos pedig a határozottban a hosszú alakokat feltűnően szívesen használja parancsféléként; másrészt az, hogy Németh a kötőmódot nagy többséggel társítja a hosszú formával.

6. A funkciómegoszlás diakrón képe úgy állítható össze, ha megnézzük, hogy az egyes szinkrón metszetekben hány párban és melyekben mutatkozik meg szignifikáns mértékben ez a jelenség. Előtte azonban összehasonlítási alappal érdemes idézni a Nyelvművelő kézikönyv szócikkírójának és a Magyar grammatika fejezetszerzőjének a véleményét. – Kovalovszky Miklós szerint az általános („alanyi”) ragozásban „a népies vagy közvetlenebb hangú beszédben a rövid alakok határozottabb, keményebb parancsot, a hosszabbak enyhébb felszólítást vagy kérést fejeznek ki. [...] A választékosabb fogalmazásban azonban a hosszabb alakok eléggé ritkák” (1980: 619). A határozott („tárgyas”) ragozásban – az általánoshoz hasonlóan – az erőteljesebb felszólítás inkább a rövidebb alakhoz, az enyhébb pedig inkább a hosszabbhoz társult, de az „irodalmias nyelvhasználatban” lassanként az utóbbi funkcióban is a rövidebb forma vált uralkodóvá (Kovalovszky 1980: 618–619). – Kugler Nóra pedig azt emeli ki, hogy az általános ragozásban „a személyraggal jelölt [azaz a hosszú] változat az ikes ragozásból terjedt el; ma inkább enyhébb felszólítást, kérést fejez ki” (2000: 114). A határozott ragozásban „a nyelvhasználatbeli különbség alapja az, hogy a hosszabb formát általában finomabbnak, választékosabbnak, udvariasabbnak tartják a nyelvhasználók” (Kugler 2000: 117).

Az eddig vizsgált szinkrón metszetek közül az 1840-es és az 1980-as évekből valóban egyetlen párban sincs jelentős funkciómegoszlás. A második esetben ez azért is érdekes, mert részint ellentmond a kortársnak számítható Nyelvművelő kézikönyv álláspontjának, bizonyos tekintetben azonban összhangban is van vele. – A XVIII. századi iskoladrámák korpuszában két párban van megoszlás; mindkettő a határozott ragozásban: a kötőmódra sokkal jellemzőbb a hosszú forma, mint a kérésfélékre, illetőleg a parancsfélékre. – Az 1870-es évek szövegmintájában három párral kapcsolatban észlelhető szignifikáns különbség. A kérésféléket és a kötőmódi adatokat összevetve mindkét ragozásban jóval jellemzőbb a hosszú alak az utóbbiakra. Az általános ragozásban ez a különbség a

parancsfélék és a kötómódiak között is megvan a kötómód javára. – A funkciómegoszlás a XX. század elején érte el a csúcspontját, hiszen négy párban is megtaláljuk. Az általános ragozásban mind a kérésfélékre, mind a kötómódra lényegesen jellemzőbb a hosszú forma, mint a parancsfélékre. A határozott ragozásban pedig a kötómód különbözik élesen a másik két csoporttól, mivel a hosszú alakok vannak többségben benne.

A funkciómegoszlás diakrón felméréseinek eredményét a 4. táblázat összegzi.

Időszak	Általános ragozás			Határozott ragozás			Megoszló pár
	kérés / parancs	kérés / kötő	parancs / kötő	kérés / parancs	kérés / kötő	parancs / kötő	
XVIII. század	–	–	–	–	+	+	2
1840-es évek	–	–	–	–	–	–	–
1870-es évek	–	+	+	–	+	–	3
XX. század eleje	+	–	+	–	+	+	4
1980-as évek	–	–	–	–	–	–	–
XXI. század	+	–	–	+	–	–	2
Összesen	2	1	2	1	3	2	11/36

4. táblázat. A funkciómegoszlás diakrón képe

A XXI. századi korpusz az érintett párok számára nézve átlagosnak mondható. Kiemelést érdemel viszont az, hogy a funkciómegoszlás mindkét ragozásban a két nagyobb adatcsoport között észlelhető. Az pedig különösen méltó a figyelemre, hogy a funkciómegoszlás iránya eltér a szakirodalomban korábban jelzettől és a köztudatban is élőtől: a hosszú alakok sokkal inkább a parancsféléknek, mint a kérésféléknek a képviselői. Meglepő és érdekes újdonság ez, még annak a beszámításával is, hogy az összeredményt egyes szerzők egyéni nyelvhasználata erősen befolyásolta.

7. Összegzésül azt szeretném hozzáfűzni a diakrón elemzéshez, hogy a rövid és hosszú formák közötti választást befolyásoló tényezők jelentősége a nyelvtörténeti folyamatban hullámzásszerűen változik. – Az időben első, XVIII. századi metszet legfőbb jellemzőjét ebből a szempontból még nem sikerült meghatároznom. Ehhez minden bizonnyal szükség volna egy korábbi drámakorpusszal való összevetésére is. – Az 1840-es évek metszetében egyértelműen a spontán történeti változással is szembeszegülő grammatikai szabályosság uralkodik: a szórványos kivételeket nem számítva az iktelen igék között és a határozott ragozásban következetesen a rövid, az ikes igék körében pedig a hosszú alakok jelennek meg. – Az 1870-es évek

szövegmintájában oldódik ez a merevség, megnő a funkció szerepe. – A funkciómegoszlás a vizsgált metszeteket tekintve a XX. század elején éri el a csúcst. – Az 1980-as évek korpusza az általános ragozást tekintve jellegzetes: az iktelen és ikés paradigmák kiegyenlítődéséről, különbségük elmosódásáról tanúskodik, a rövid alakok egyértelműen domináns, de egyáltalán nem kizárólagos használatával. Ezzel természetesen a funkciómegoszlás is erősen háttérbe szorul. – A XXI. századi korpusz legfőbb jellemzőinek pedig az alakhosszabbodást és a vele összefüggésben megújuló funkciómegoszlást tartom.

A vizsgálat sor tanulságainak értékelésekor persze azt is célszerű figyelembe venni, hogy az elemzés csak drámakorpuszokon alapul. Más műfajok bevonása talán módosítaná, és biztosan gazdagítaná a képet. – Az sem lényegtelen, hogy az áttekintett több mint két évszázadban maga a dráma mint műnem is változásokon ment keresztül. Két szélsőségeként az 1840-es évek korpuszát és a maiat említem. Az előbbiről a korábbi előadásomban ezt mondtam: „Lehetséges, hogy az irodalom igyekezett megregulálni a beszélt nyelv ingadozásait. – Azt szoktuk mondani, hogy a drámák nyelve viszonylag közel áll a beszédéhez, de jól tudjuk, hogy ez a közelség sokszor tényleg csak viszonylagos. A XIX. század közepén a drámák dialógusaiban bizony sokszor több a romantikus szépség, mint az életszerűség. Másfelől az is igaz, hogy például Szigligeti Ede vígjátékának nyelve természetes, szinte még ma is frissnek hat, a felszólító igealakok használatában viszont nemigen különbözik könyvízübb társaitól” (Horváth 2009: 176). A mai drámákon viszont kétségtelenül érződik az írásbeliség erős közeledése a beszélt nyelvhez. A dialógusokban szándékosan előtérbe kerül például a nyelvi igénytelenség, gyakran durvasággal is párosulva. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a mai drámákat ugyanakkor távolítják a természetes beszélt nyelvtől a gyakori versbetétek, parafrázisok, a néha viszonylag terjedelmes irodalmi idézetek.

A nyelvtörténet kutatásában és különösen oktatásában (kimondatlanul, sőt néha ki is mondva) ma is tartja magát az az álláspont, amely szerint a magyar nyelv grammatikájának a történetét az ómagyar kor végével lényegében le lehet zárni. Remélem, a vizsgálat sorral sikerült hozzájárulnom ennek a cáfolatához.

Befejezésül egy módszertani megjegyzés a kontextussal kapcsolatban. A mostani gyűjtést is hagyományos cédulázással végeztem. Természetesen elismerem az elektronikus nyelvi korpuszok előnyeit, és biztos vagyok abban, hogy a felszólító igealakok kutatásának szintén van olyan része, amelyben igen jól kiaknázzhatók. Magam is készülök effajta vizsgálatra. Az ilyen szövegtárak azonban nem pótolhatják az olyan információkat, benyomásokat, amelyeket a kutató a tágabb kontextusról a szöveget folyamatosan olvasva, azzal szinte együtt lélegezve szerezhet.

Források

Mindegyik darab a Színház című folyóirat dráma mellékleteként (= SzDm.) jelent meg.

Almássy = Almássy Bettina: Megfulladok! Mécses. *SzDm.* 2009/7: 3–16.

Bán = Bán Zoltán András: Zárt osztály. Társalgási komédia két részben, egy utójátékkal. *SzDm.* 2009/9: 1–20.

Bolgár = Bolgár György: A bot. Színmű két részben. *SzDm.* 2009/2: 1–20.

Kiss = Kiss Judit Ágnes: Prága, főpályaudvar. Kispolgári játék két részben. *SzDm.* 2009/10: 1–12.

Maros = Maros András: Hulladék. Színmű két részben. *SzDm.* 2010/4: 1–20.

Németh = Németh Ákos: Deviancia. *SzDm.* 2010/2: 1–20.

Pozsgai = Pozsgai Zsolt: Naplópók. Játék az irodalommal. *SzDm.* 2009/8: 1–8.

Sultz = Sultz Sándor: Mal'haba. Tragédia. *SzDm.* 2009/5: 2–20.

Irodalom

E. Abaffy Erzsébet 1992: Az igei személyragozás. – Benkő Loránd (főszerk.) & E. Abaffy Erzsébet (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika.* Budapest: Akadémiai Kiadó: 184–238.

Horváth László 1998: Rövidebb és hosszabb felszólító alakok mai drámákban. – Hajdú Mihály & Keszler Borbála (szerk.): *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára.* Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék: 81–85.

---- 2001: A felszólító módú igealakok kettősségének történetéhez. – Büky László & Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II.* Magyar és finnugor alaktan. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék: 55–65.

---- 2006: Dráma vizsgálat a felszólító módú igealakok kettősségének történetéhez. – Büky László & Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IV.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék: 77–85.

---- 2009: Egy XIX. századi drámakorpusz vallomása a felszólító igealakok kettősségéről. – Keszler Borbála & Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban.* Budapest: Tinta Könyvkiadó: 168–177.

---- 2011: A felszólító módú igealakok kettősségének diakrón korpuszvizsgálata. – Bakró-Nagy Marianne & Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék: 115–122.

- Kovalovszky Miklós 1980. Felszólító mód. – Grétsy László & Kovalovszky Miklós (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I.* Budapest: Akadémiai Kiadó: 618–621.
- Kugler Nóra 2000. Az igeragozás. – Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó: 104–126.
- Szathmári István 1968: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk.* Nyelvészeti Tanulmányok 11. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Choice between imperative forms in contemporary Hungarian dramas: A historical background

In Hungarian, both in the subjective and in the objective conjugation, two forms are used in imperative second person singular: a shorter one and a longer one, for example *várj: várjál, várd: várjad* ‘wait’. The choice between these forms is influenced on one hand by morphological features of the verbs, and on the other hand, by the nature of the speech act expressed by the imperative form. The proportion of occurrences of shorter and longer forms can be different in the subjective and objective conjugations; in the subjective conjugation, the use of *-ik* verbs can also be different. The nature of the speech act primarily refers here to intensity; it refers to a “request type” and “command type” of directive. There is also a third type; the use of conjunctive in some subordinated clauses, induced by a key word or by the content of the main clause.

The current paper analyses the choice between imperative forms in eight contemporary Hungarian dramas. It is a new link in the chain of a diachronic investigation. The author’s aim is to reveal the history of choice between shorter and longer forms on the basis of dramatic texts, by examining synchronic sections and making a diachronic comparison. Five such segments have been analysed so far, from about 1770 until the end of 20th century. The dramas analysed were published in 2009–2010.

Drama, as a genre that uses dialogue, has been and continues to be a favoured subject for analysis, because it is stylistically comparable to natural spoken language, which means that imperative forms can be easily found. In addition, the paper deals with the role of the idiolects of the playwrights. The study also includes statistical analysis.